

УДК 821.161.2–312.6.09

Катерина Шахова

СИНТЕЗ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ТА ХУДОЖНЬОГО У ТВОРІ М. ТЮТЮННИКА «ІЗ ВОГНЕВИХ РУБЕЖІВ (ЗАПИСКИ БІЖЕНЦЯ)»

У статті розглядається новий твір відомого письменника з Луганщини М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)», написаний в актуальному на початку ХХІ століття жанрі записок. Аналізується форма оповіді, специфіка моделювання я-концепції наратора, вплив жанрового визначення в підзаголовку (записки біженця) на читацьку рецепцію, синкретизм документального й белетристичного в тексті, композиційний і проблемно-тематичний рівні.

Ключові слова: жанр, записки, наратор, оповідь, М. Тютюнник.

У доленосний для народу час митці, як правило, не залишаються осторонь від подій, а намагаються осмислити факти дійсності, відгукнутися на них експресивним художнім словом, дати оцінку,

акцентувати наслідки в межах особистого, національного, загальнолюдського сприйняття. Пересвідчує в цьому новий твір відомого письменника з Луганщини (нині вимушено проживає в м. Дніпродзержинську) М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)». На основі особистих щоденникових записів автор відтворив у ньому одну із трагедій сучасності – російську військову агресію на сході України.

Неоголошена війна триває вже понад два роки, за цей час у життя більшості українців увійшли трагічні реалії: загибель військових і мирних жителів у зоні АТО від нескінченних ворожих обстрілів, загроза поширення російської агресії на сусідні з Луганською та Донецькою області, ви-

© К. Шахова, 2016

мушене переселення сімей зі своїх домівок. В інформаційному просторі й побутовому спілкуванні українці всякчас чують слова: «переселенці» – ті, «хто переселився, переселяється на нове місце проживання» [5, с. 273], «біженці» – «люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха» [5, с. 179]. М. Тютюнник у записках «Із вогневих рубежів» акцентує на суттєвій відмінності в трактуванні цих понять: «... офіційно ми потрапляємо до категорії „переселенців”. Не знаю, хто таке придумав, але вважаю цей статус просто образливим. Переселенці переселяються за своїм бажанням, спокійно правлячи з домашнім скарбом до інших країв. А ми ось вимушені кидати свої домівки і їхати світ за очі, аби тільки зберегти дітей та онуків!» [6, с. 7]. Поневіряння в пошуках житла, роботи, засобів існування, підтримки в державі й пересічних громадян – це численні невігадані історії, схожі й відмінні між собою, кожна з яких констатує масштаби лиха, що спіткало весь народ.

Н. Копистянська зауважує, що в насичені історичними подіями епохи «до рангу художньої літератури підноситься так звана література факту – епістолярний твір, мемуарний, автобіографія, щоденник як самостійні твори і як фактори стилізації інших жанрів» [2, с. 46]. У творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)» автор як безпосередній очевидець реконструює хронологію початку війни, що визначає наявність автобіографічних елементів. У зв'язку зі збройним російсько-українським конфліктом митець разом зі своєю родиною змушений був покинути малу батьківщину. Документальні свідчення, зафіксовані ним під час перебування в зоні АТО і прифронтових містах, зазнають художньої обробки: письменник перекладає власні враження від пережитого та співвідносить їх із долею своїх земляків.

Літературознавці розглядають записки переважно в жанровій парадигмі мемуаристики, зараховують їх до жанру спогадів і наголошують на таких специфічних ознаках цих змістоформ, як відсутність часової дистанції між подією та фіксацією її в записі, відносна регулярність, необов'язковість датування, суб'єктивність сприйняття, залежність від світогляду й індивідуального досвіду наратора, чітко виражена авторська позиція, достовірність свідчень (О. Галич [1]). Записки включають до такого жанрового ланцюга: документальна література → мемуаристика → щоденникова література (Т. Черкашина [7]). І. Савкіна розглядає жанр записок в аспекті концепції особистості та авторської маркованості тексту як «деперсоналізованого щоденника», в якому з позиції «самовідсторонення» твориться я-концепція письменника [4]. В. Пустовіт акцентує на спорідненості записок зі щоденником, однак записки уможливають ретроспек-

тивний погляд на минуле, не обмежуються чітко визначеними жанровими умовностями, оповідач пише про події, свідком чи безпосереднім учасником яких він був [3].

Мета пропонованої розвідки – розглянути синтез художнього й документального у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)». Відповідно до цього поставлено **завдання**: дослідити форму оповіді, специфіку моделювання я-концепції наратора, вплив жанрового визначення в підзаголовку на читацьку рецепцію, своєрідність фіксації історичних подій.

Семантика назви твору «Із вогневих рубежів (записки біженця)» скеровує читача на сприйняття документального тексту, посилює змістові акценти. Рубіж – «лінія, межа, що відділяє когось, що-небудь від когось, чогось» [5, с. 893]; вогневий – той, що постійно знаходиться під обстрілами. Оповідач у записках підкреслює вимушене межове становище людей із зони АТО. Особливо гостро у творі порушено проблему вибору особистістю суспільно-громадянської позиції, адже досі багато хто з жителів сходу України відмовляється визнавати факт російської інтервенції.

У сучасній літературі помітні тенденції до розмивання меж між історичними та художніми творами. Зокрема, жанр записок перебуває на перетині белетристики й літератури non-fiction, йому властиве залучення правдивих свідчень про пережиті події, однак при цьому вони втрачають свою об'єктивну нейтральність і набувають виразно суб'єктивної авторської оцінки. У записках найчастіше відтворюють нещодавні події, важливі моменти історії, зміни в різних сферах суспільного життя, тому для наратора важливо зафіксувати власне сприйняття епохи. Жанрове визначення в підзаголовку «Із вогневих рубежів (записки біженця)» цілком виправдане формою і змістом твору: оповідь від першої особи, суб'єктивно-емоційне зображення подій очевидцем, подання цілісної я-концепції наратора – головного героя й автора нотаток.

Синтез документального та художнього у творі М. Тютюнника зумовлений зорієнтованістю на оприлюднення тексту. У вступній частині письменник вводить додаткового персонажа – працівника залізниці, який нібито знайшов в одному з електропоїздів записи у звичайному загальному зошиті, забутому кимось із пасажирів. Вони дуже захопили хлопця, були написані міцним, розбірливим чоловічим почерком. Найбільше вразив героя животрепетний зміст нотаток: «Це жагуча правда про цю війну! Нам таке і в голову б не прийшло, а людям довелося пережити! Не військовим – звичайним мирним людям» [6, с. 1], – тому він вирішує віднести їх до редакції міської газети для

друку. Так уводиться белетристичний компонент у структуру тексту: містифікований образ невідомого автора записок.

Виклад записів зі знайденого зошита починається із середини речення, оскільки бригадир робітників-путівців «вирвав із нього кілька перших сторінок, на яких потім був розрізаний апетитний оселедець на закуску» [6, с. 1]; це сталося до того, як записки потрапили до рук наймолодшого члена бригади – поета-початківця. Уривчастість початку оповіді в записках використовується як спосіб миттєвого «включення» реципієнта в простір особистого документа людини. Нотатки свідчать про непересічну подію – перерване війною мирне життя наратора й інших громадян: «...почалася стрільба зеніток, які стояли в самому центрі міста, у парку. Куди вони стріляли – спочатку було незрозуміло, тому що ніхто з жителів шахтарського міста до цього, мабуть, і не бачив так званих безпілотників – невеличких літальних апаратів, призначених для розвідки території противника. Виявляється, один із таких апаратів і пролетів оце над нами. Не відомо, збили його чи ні, але люди були страшенно налякані, вулиці спорожніли, дехто спустився в підвал. До того ж поруч із площею вдарили й автоматні черги. Виходить, дійшла війна й до нас!» [6, с. 1]. Із цього моменту жителі сходу України усвідомлюють реальність уторгнення російських військ як наслідок спланованого розпалювання сепаратистських настроїв: лише місяць тому звучали заклики до держави-сусіда допомогти – «не дають розмовляти на „руськом языкє“!» [6, с. 1].

Оповідач ніби вагається в необхідності ведення записів, утім розуміє цінність достовірних свідчень про події: «Записую, і сам не знаю – для чого. Аби коли-небудь перечитати і знову пережити весь цей жах? <...> Ні, не для себе доводиться робити ці записи. Для тих, хто потім обов'язково все переверне з ніг на голову. А мені брехати нема сенсу. У щоденникових записах не брешуть, бо то вже буде не щоденник, а щось інше» [6, с. 1–2]. Потреба зберегти й зробити надбанням громадськості пережитий досвід є основною спонукою до створення записок.

Композиція «Із вогневих рубежів (записки біженця)» неоднорідна: спочатку містить датовані щоденні нотатки (від 27 липня до 2 серпня 2014 року); далі йдуть, за визначенням автора, «записи без дат. Просто коротенькі, як і раніше, рядочки» [6, с. 7]; після них знову нотатки з датами (від 26 листопада 2014 року до 30 січня 2015 року) – так і завершується твір. Своєрідним вставним епізодом є історія-спогад із юності, подана в останньому записі. Деяко хаотична структура загалом властива жанру записок, на відміну від упорядкованих, обов'язково хронологічно вивірених

і регулярних щоденникових нотаток. Форма записок у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів» передає враження непідробності, правдивості написаного, оповідач зображує тільки ті події, безпосереднім свідком яких він був.

Проблемно-тематичний рівень твору формується шляхом осмислення автором нотаток конкретних ситуацій: війна як наслідок спланованої політики роздвоєння українського суспільства; посилення громадської напруги через поширення російськими ЗМІ неправдивої інформації серед населення окупованих територій, навмисне перекручення й підміна фактів; невідповідність адміністрації й жителів міста до критичного існування у воєнному стані (відсутність бомбосховищ, засмічення або затоплення підвалів будинків, неможливість організованої евакуації населення із зони АТО); знецінення людського життя; скрутне становище незахищених верств населення, передусім літніх людей; проблема сприйняття війни дітьми («...вони раніше дорослих навчилися розпізнавати: чи то б'ють гармати, чи прості міномети. І після стрілянини одразу вискакують із підвалу і продовжують гратися. Далеких же пострілів взагалі перестали боятися. І навіть не ховаються, бо знають, що то – в інший бік» [6, с. 3]). Крім того, письменник зазначає, що навіть на війні актуальними залишаються звичні для мирного життя морально-етичні проблеми, серед яких прагнення до матеріальної наживи, вирішення особистих питань через хабарі тощо.

Моделювання я-концепції наратора відбувається завдяки саморепрезентації, вираженню суб'єктивної оцінки зображуваних явищ. Викриваючи абсурд пануючої навколо дезінформації, оповідач у записках удається до іронічних висловлювань. Наприклад, серед людей, евакуйованих місцевою владою з міста до сусіднього Стаханова, оповідач спостеріг літню жінку, яка несла в руках «звичайнісіньку чималеньку дворнягу». Вона поспішала на автобус, уважала, що треба «швидше виїжджати звідси, бо, кажуть, ось-ось з'являться ті, що варять і їдять дітей. (Цього боялася й наша старенька сусідка Раїса Петрівна, на що ми тільки посміювались: „Та ви ж стара, Раїсо Петрівно! Хто ж таку буде їсти?“)» [6, с. 5]. Однак частіше в записах відчувається настрої обурення проти відверто неправдивих свідчень, перекручування фактів: «Знову чую розмови про український літак, який начебто розстрілював із кулемета й ракет (!) місто і який начебто збили. Тепер уже додають, що він ще й бомбив наші будинки. Звичайно, нічого такого не було. Точніше, пройшовся над містом якийсь СУ, викидаючи перед себе, так званий, „захист“, аби не бути збитим. Ось ті яскраві стріли „захисту“ люди й сприйняли за кулеметні черги. А ось

звідки взялися ті „ракети” та „бомби” – не зрозуміти! Як же все-таки люблять у нас прибрехати! Як же люблять розжалобити себе й інших! А в людей же й без того горя, хоч залийся. Не варто нічого й вигадувати» [6, с. 4–5]. Ще більш показовим є зображений епізод після одного з обстрілів: «Хвилини через 10-15 примчались кореспонденти російських ЗМІ у супроводі кавказців. Щось там фотографували, записували. Здала ввічливо привіталася до нас. Ми, звичайно, відповіли. Але одна з наших жіночок тихо додала на їхню адресу образливе для чоловіків слівце...» [6, с. 4].

Відтворені картини засвідчують, що на території окупованих областей люди залишилися наодинці зі своїм лихом. У записках показано, як міняється життя мешканців міста, змушених пристосовуватися до виживання в умовах неоголошеної, але цілком реальної війни. Через часті обстріли «загострився слух»: «Тільки далекий звук пострілу – а ми вже на ногах! Вдягатися не треба, бо й спимо в одежі. І мерщій сходінками вниз, у напівтемряві, підсвічуючи собі ліхтариком» [6, с. 2]. Письменник правдиво описує всі складнощі нового побуту в низці реалій і ситуацій: нестача води, відсутність електрики, вимушене переховування в підвалах під час обстрілів. Спільне лихо згуртувало людей: «Під'їзд, де мешкає з родиною наш син, а тепер ось і ми, живе справжньою братерською артіллю. Разом відсиджуємося в підвалі, разом – на всіх! – готуємо обід» [6, с. 3]. Найбільшу небезпеку для життя становлять постійні, неочікувані обстріли, про які мирне населення ніхто не попереджає. Люди перебувають у постійному страхі, адже снаряд будь-якої миті може влучити в будинок, тоді вихід із підземного приміщення буде завалено й вони опиняться у смертельній пастці.

Двічі в записах відтворено момент вимушеної втечі: спочатку в Попасну, потім до Харкова. Ці епізоди характеризуються внутрішньою динамікою зображення, відчутним психоемоційним напруженням (короткі речення, фрагментарність, уривчастість оповіді). У першому випадку рішення доводиться ухвалювати несподівано після повідомлення знайомого про розміщення в центрі міста гаубиць («Треба виїжджати, бо тут зараз буде пекло!») [6, с. 6]. Люди не були готові надовго покинути свої домівки, тому оповідач щиро сподівається на швидке повернення: «Виїжджали практично в чому були! У спортивних штанах і пляжних „в'єтнамках”. З нами лише документи, які моя дружина Людмила завше тримала у своїй сумці. А нащо його брати зайве? Не сьогодні-завтра клята війна закінчиться, і ми повернемося додому. Ну, нехай не завтра, але через тиждень-два – то вже точно! А як же, попереду День шахтаря, наше улю-

блене свято. Не станемо ж ми його святкувати в чужому місті, серед чужих людей...» [6, с. 6].

Перебуваючи в Попасній, головний герой веде записи без дат, їм властива вже більш спокійна, розмірена манера викладу думки. Наратор показує, як люди на певний час відчули себе в безпеці, зайнялися буденними справами, адже зникла потреба щомиті думати про виживання: поселилися в гуртожитку з необхідними зручностями (газ, світло, вода), відправили дітей до школи, відсвяткували свято Віри, Надії, Любові... Однак незабаром війна знову вривається в їхнє життя: Попасну час від часу починають обстрілювати бойовики, ширяться чутки, що снаряд, який влучив в автобусну зупинку, відірвав одному чоловікові голову. Невдовзі снаряди розбили приміщення друкарні, станції швидкої допомоги, упали на територію дитячого садка, на перон залізниці. Одну за одною наратор занотує страшні новини, тому надії на повернення додому стає все менше, навіть після укладеного перемир'я: «25.12.14 р. Сьогодні річниця нашого з Людою весілля. Випадково заїхали кума з кумом. <...> Домовилися разом зустріти Новий рік, та чи вдасться? Не дуже я вірю в ці перемир'я. Будь-якої миті може засвистіти, зашипіти, загудіти, вибухнути й зіпсувати все свято» [6, с. 20].

Згодом відчай змінюється обуренням, адже оповідач записує повідомлення про чергові потужні обстріли на Різдво Христове – велике православне свято: «І вперше за останні тижні знову забухали гармати і „гради”, обстріляли Попасну, Золоте... Біси! Справжні біси! Навіть не хочеться писати – в якому стані люди!» [6, с. 21]. Він вражений байдужістю світу до військового конфлікту в Україні, порівнює такий стан речей із реакцією на події у Франції: «<...> після надрукованих у журналі карикатур на пророка Магомета, ісламісти розстріляли 12 працівників цього видання. У відповідь піднялася вся Франція. З'їхалися офіційні особи всієї Європи! Тут тобі й співчуття, тут тобі й гнів!

У той же час наш Донбас залито кров'ю, вже загинули сотні дітей (!), тисячі мирних мешканців. А ООН (організація „озабочених” націй – інакше не назвати!) лише розмірковує: як зупинити це кровопролиття, як допомогти Україні? Не краще поводить її Рада Європи. Тієї Європи, куди особисто я не дуже й поспішаю і яку недолюблюю за її холодний розрахунок і жадобу наживи» [6, с. 21].

Запис від 30 січня 2015 року обґрунтовує необхідність другого виїзду – до Харкова: «Після двотижневого безперервного пекла, після обстрілів наших вулиць (убило кілька людей, розірвало газову трубу, яка страшно гуділа, викидаючи довгий сніп полум'я!) ми вирішили залишити й Попасну» [6, с. 22]. Знову гостро доводиться відчути незахи-

шеність статусу біженців: «Куди нам їхати? Хто на нас чекає? <...> Голова пухне, але не змикитимо й усім сімейством» [6, с. 25]. У цій ситуації надходить неочікувана рятівна пропозиція допомоги від знайомих, тому завершення записок відносно оптимістичне, сповнене нової надії й сил долати життєві труднощі. Останнє речення обірване: «Купуємо квитки й сідаємо в поїзд...» [6, с. 26]; зі вступною частиною воно є своєрідним обрамленням, що логічно завершує сюжет твору.

Специфічною ознакою записок М. Тютюнника «Із вогневих рубежів» є умовна адресація й орієнтація на читача. На це вказує перший варіант назви твору – «Почуй мене, брате!», а також мовна експресія всього тексту, який передбачає не пасивне читання, а зміни у свідомості реципієнта щодо зображених подій: «І ось – дожилися! Вдома нас обстрілювала нацгвардія, тут, у Попасній – бойовики й російські козаки. У недалекому минулому всі громадяни однієї країни. Що ніяких тут росіян немає – то чергова брехня Кремля. Може, й техніки російської немає, отих гармат, чії снаряди щодня накривають місто? Може, їх у такій кількості бойовики знаходять на своїх городах?» [6, с. 15]. «Із вогневих рубежів (записки біженця)» – це твір-звернення, заклик проти байдужого ставлення до долі земляків. Використання письменником питальних і окличних речень підсилює зв'язок із читачем, створює ілюзію безпосереднього спілкування.

Отже, у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)» крізь призму особистих відчуттів і переживань подано трагічні сторінки сучасної історії України. Документальне зображення хронології подій початку військової агресії на сході України вдало доповнює художній прийом містифікації образу оповідача. Вибір жанру записок визначив специфіку оповіді, спосіб моделювання я-концепції наратора, якнайкраще розкрив проблемно-тематичне наповнення твору.

Література

1. Галич О. Жанрова система документальної літератури / О. Галич // Документалістика на порозі ХХІ століття: проблеми теорії та історії: всеукр. наук. конф., 18–19 вер. 2003 р. : м-ли допов. – Луганськ : Знання, 2003. – С. 19–36.
2. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
3. Пустовіт В. Українська письменницька мемуаристика ХІХ століття: націєтворчий дискурс : автореф. дис. <...> д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Пустовіт Валерія Юріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 32 с.
4. Савкіна І. Записки как «деперсонализированный дневник»: документально-художественный потенциал

жанра / Ирина Савкина // Вопросы литературы. – 2013. – № 1. – С. 337–354.

5. Словник української мови : [в 11 т.] / Академія наук УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1970. – С. 179 ; Т. 6. – 1975. – С. 273 ; Т. 8. – 1977. – С. 893.

6. Тютюнник М. Із вогневих рубежів (записки біженця) : [рукопис] / М. Тютюнник // Особистий архів письменника. – 2016. – 26 с.

7. Черкашина Т. Система документальної літератури: внутрішня організація / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 19 (230). – С. 37–45.

Kateryna Shakhova

THE SYNTHESIS OF DOCUMENTARY AND FICTION COMPONENTS IN M. TYUTYUNNIK'S WORK "FROM THE FIRE LINES (REFUGEE'S NOTE)"

The article deals with the new composition "From The Fire Lines (Refugee's Note)" written by M. Tyutyunnik, the famous Luhansk writer. It represents the genre of notes, which is actual at the beginning of the XXI century. It analysis the narrative form, specifics of modeling narrator's self-concept, impact of genre definition in subtitle (refugee's note) on readers reception. It also explores syncretism documentary and fiction components, composite and problem-thematic levels. The notes "From The Fire Lines" is represented by the author as eyewitness notes (mystified image of narrator), the aims of which is fixing own perception of national tragedy: the invasion of Russian army of the eastern part of Ukraine and beginning the antiterrorist operation. The art notes are based on the M. Tyutyunnik's personal diary, which determines the autobiographical dominant in his composition.

Key words: genre, notes, narrator, narration, M. Tyutyunnik.

Екатерина Шахова

СИНТЕЗ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО І ХУДОЖЕСТВЕННОГО В ПРОИЗВЕДЕНИИ М. ТЮТЮННИКА «С ОГНЕВЫХ РУБЕЖЕЙ (ЗАПИСКИ БЕЖЕНЦА)»

В статье рассматривается новое произведение известного писателя с Луганска М. Тютюнника «С огневых рубежей (записки беженца)», написанное в жанре записок, актуальном в начале XXI века. Анализируется форма повествования, специфика моделирования я-концепции рассказчика, влияние жанрового определения в подзаголовке (записки беженца) на читательскую рецепцию, синкретизм документального и беллетристического в тексте, композиционный и проблемно-тематический уровни.

Ключевые слова: жанр, записки, рассказчик, рассказ, М. Тютюнник.

Надійшла до редакції 26.04.2016 р.